

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри російської
філології та зарубіжної
літератури Криворізького
педагогічного інституту
державного вищого навчального
закладу "Криворізький
національний університет"

ІСТОРИКО-МІФОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОБРАЗУ ХРИСТА В РОМАНАХ XX СТОЛІТТЯ

У літературі XX століття міфи сприймалися як своєрідні складові загальнолюдської пам'яті та каталізатори загальнолюдської моралі. Так, англійський вчений Дж.Ф. Бирлайн у своїй праці "Паралельна міфологія" міф визначає як "щось постійне й незмінне для всіх людей в усі часи. Загальні моделі, сюжети і навіть деталі, що містяться в міфах, зустрічаються всюди. Пояснюється це тим, що міф – це сукупна спадщина спогадів наших предків, які передаються з покоління в покоління. Міфи навіть можуть входити в структуру нашої підсвідомості; не виключається, що він закодований в наших генах". Він також підкреслює, що "основа моральних кодексів завжди виводилась із міфології та релігії" [3, с. 14-15]. У цьому контексті є сенс звернутися до художніх біблійних образів, які мають світове розповсюдження. Вони зумовлені не тільки соціально-політичними аргументаціями, а також і власне художніми та аксіологічними факторами. І тому важко уявити собі, що "вічні біблійні образи" Ісуса Христа, Іуди, Агасфера, Каїна та багатьох інших можуть зникнути з світового літературного простору як образи, які вичерпали свою життєву енергію, а значить і актуальність. Доки існує інтерес певної частини суспільства до типових та загальнолюдських процесів, доти буде існувати зацікавленість міфологією як наукою. З цього приводу німецький письменник Т. Манн у лекції, присвяченій "Йосипу та його братам" говорив: "... у типовому завжди є дуже багато міфічного в тому сенсі, що типове, як будь-який міф, – це первісний зразок, первісна форма життя, позачасова схема, здавна задана формула, в яку вкладається життя, що намагається усвідомити саме себе, смутно прагнучи знову знайти колись призначені йому прикмети" [9, с. 115].

До XX століття ніхто з письменників не наважувався піддавати цей Образ відвертій художній трансформації, і лише в минулому столітті увага світських письменників до особи Ісуса Христа стала безперечним фактом. Він з'являється як літературний персонаж у багатьох художніх творах, оскільки митці слова намагалися поєднати світський та релігійний тексти, прагнучи знайти причини абсурдного устрою суспільства, та, найголовніше, вихід із складних життєвих ситуацій, які породила есхатологічна епоха.

Існує усталена думка, що сила добра укорінюється не тільки в природі людини, істоти роздвоєної й суперечливої, а живиться з Джерела, яке стало для багатьох людей символом спасіння та надії. Ось чому професор богослов'я Андрій Кураєв зауважує: "Людина може заблукати у дзеркальному лабіринті культурних образів. Вона може написати есе на тему "Євангельські сюжети у творчості російських символістів" і при цьому забути, що, крім "образів Христа" є сам Христос і до Нього можна звернутися прямо і на "ти". Тоді людина належить до спільноти тих, про кого апостол Павло сказав: "Завжди вчаться, але ніколи не можуть прийти до пізнання істини" (2 Тим. 3,7) [7, с. 54]. Таким чином, існує думка, що значущість Христа як художнього образу доцільно розглядати під історичним, а не міфічним кутом зору. В цьому ж контексті професор біблієзнавства Манчестерського університету Ф.Ф. Брюс зауважує: "Нікому не забороняється грати в теорію міфічності Христа, але ті, хто

займається цим, суперечать історичним свідцтвам. Для неупередженого фахівця існування Христа настільки ж не викликає сумніву, як і Юлія Цезаря. Теорії "міфу про Христа" поширюються людьми від історії далекими" [8, с. 71].

Окрім законодавчих книг Нового заповіту та значної кількості джерел нехристиянських істориків першого і другого століття важливе значення мають кумранські рукописи, книги Ісаї, знайдені в 1947 році в Кумранській печері поблизу Мертвого моря. Вони на тисячу років старші, ніж найдавніші з раніше відомих рукописів (980 р. н.е.), більше 95% тексту дослівно співпало з канонічною давньоєврейською Біблією, що дійшла до наших часів.

В останньому виданні Британської енциклопедії особистості Ісуса Христа присвячено 20 тисяч слів – більше ніж Аристотелю, Цицерону, Олександру Македонському, Юлію Цезарю, Будді, Конфуцію, Магомету або Наполеону [8, с. 72-77].

Торкаючись літературознавчого аспекту зазначеної проблеми, слід підкреслити, що пріоритетною основою дослідження образу Христа має бути канонічна, ортодоксальна концепція, оскільки саме релігійна домінанта насичує художній текст етичними та моральними імпульсами, стає фундаментом художніх, теоретичних зображень і трансформацій. Слід уточнити, що є сутнісною основою звернення світової культури до євангельського сюжетно-образного матеріалу, особистості Ісуса Христа, наскільки відтворення "літературних Євангелій" етично виправдано, якщо пам'ятати, що "за часів Христа, при всьому прогресі у сфері думки, людство не отримало жодного морального ідеалу" [10, с. 124].

Значна кількість трактовок євангельського образу пов'язана перш за все з особистістю письменника, який намагається художньо-екзегетично осмислити особистість Засновника християнства та його вчення, з творчою манерою і своєрідністю художнього світобачення автора. З цього приводу О. Гарнак сказав: "...є дещо зворушливе у тому, як кожен бажає знайти в цьому Ісусі Христі себе самого зі своєю точкою зору та зі своїм особливим колом інтересів або, врешті-решт, довести свою близькість до нього" [5, с. 2].

Наприклад, М.О. Булгаков, говорячи про Іешуа в романі "Майстер і Маргарита", наділяє його людськими рисами. Так, коли Іешуа дає відповідь на запитання Іуди Іскаріота про сутність влади, то ми можемо спостерігати один із міфів, який був пов'язаний з тим, що вбито Христос, насправді, говорив про владу зовсім інше, порівняно з тим, що написано в Біблії: "... всякая власть является насилием над людьми и... настанет время, когда не будет власти ни кесарей, ни какой-либо иной власти. Человек перейдет в царство истины и справедливости, где вообще не будет надобна никакая власть" [4, с. 358]. Порівняємо цей текст із біблійним: "Нехай кожна людина кориться вищій владі, бо немає влади не від Бога, і влади існуючі встановлені від Бога" [Рим. 13:1]. До речі, розмова про божественне призначення влади в сучасних умовах має гостро полемічний характер. І як це не парадоксально – неканонічна версія новозавітної історії про Ісуса Христа звучить переконливіше, ніж у Посланні до римлян. Навряд чи у М.О. Булгакова були сумніви щодо історичності Христа, але в його романі міфологічна канва представлена досить впевнено, і ми можемо сприймати булгаковський міф як поетичну фантазію художньої творчості, що тісно пов'язана з поетичністю власне міфічних уявлень.

У романі Ю.Й. Домбровського "Факультет непотрібних речей", як і в булгаковському, перегукуються дві епохи: 1930-ті роки минулого століття та епоха зародження християнства. Відчувається прагнення авторів утвердити ідею перемоги людяності та духовності над жорстокістю. Так, Ю.Й. Домбровський торкається питань про сутність зла та природу людини. Особисті страждання, пережиті автором у сталінських таборах, сприяли психологічно точній передачі страждань Георгія Зибіна – "хранителя старожитностей", ученого-інтелігента – та внутрішнього стану Христа перед стратою. З'являється тема Христа й антихриста. Тут якраз не підстави говорити про поєднання історії та міфології, які разом втілюють один із початкових життєвих законів – єдності та боротьби протилежностей. В одному з епізодів

роману Сталін читає заведену на нього охоронним відомством справу. В ній зазначено особливу прикмету цього злодія: "на лівій нозі другий і третій пальці зрослися". Мітка антихриста, як сказав йому хтось у семінарії. Христос і антихрист, як символи вічних та складових понять про добро і зло, посідають чільне місце в художньому сюжеті твору.

Сутність подвигу Ісуса в романі пояснюється необхідністю відновити віру в людину. Світ до Христа, як вважає персонаж роману Андрій Кутарга, "смертельно втопився і зневірився". У нього не було сил жити. В роки правління "вождя народів" людина була психологічно і морально знівечена, потрібен був приклад досконалого людського життя. Слід визнати, що "мотив поклоніння повній абсолютній цінності є невід'ємною якістю самої людської природи" [10, с. 241]. Необхідна відправна точка, щоб відродити людську душу. Протиотрутою аморальності Ю.Й. Домбровський вважає реанімацію євангельської моральності: щоб повернути віру в людину, необхідно було слідувати прикладові Христа, який істину поставив вище за інстинкт самозбереження. Отже, шляхом мучеництва йде головний герой роману Георгій Зибін. Він не слухає старого Буддо, який радив підписати неправдиві звинувачення, аби врятувати своє життя й уберегти себе від страждань. Без страждання немає очищення і спасіння. Мейстер Еккарт запевняє: "найшвидший кінь, який доставить вас до досконалості, є страждання" [10, с. 410].

Сюжетним стрижнем роману слід вважати перемогу Зибіна над біснுவатими силами. У творі наведено цитату з Біблії: "Той, хто знищив одну душу, знищив увесь світ, а той, хто спасає невинного, спасає все людство" [6, с. 62].

У романі відчувається постійна присутність образу Христа. Так, дід Середа в розмові про давньоримську монету мимохідь згадує Понтія Пілата, помилково зараховуючи його до римських імператорів. Але ж цей сюжет має алюзивний характер. Історики стверджують, що грек Гермідій обіймав посаду біографа правителя Іудеї, а також писав біографію Пілата. Відносно римської монети Гермідій сповіщав, що невдовзі перед стратою Христа повинні були чеканити монету з великим зображенням кесаря Тиверія з одного боку і з маленьким зображенням Пілата з іншого. В день суду над Христом, коли дружина Пілата надіслала до нього людей, через яких переконувала чоловіка не виносити смертного вироку Христу [Мф. 27; 19], вона, за словами Гермідія, спитала Пілата про міру спокутування провини, якщо засуджений ним – дійсно Син Божий, а не злодій. Пілат пообіцяв, що у випадку воскресіння Христа він відмовиться від чеканки свого зображення на монеті. Зрозуміло, що бути зображеним на монеті вважалося в Римі за честь. Свою обіцянку Пілат виконав. Після подій, пов'язаних із Христовим Воскресінням, Пілат відмовився від свого зображення на монетах. Це повідомлення Гермідія має підтвердження: із римської нумізматики відомо, що в Єрусалимі в цей час було виготовлено монети із зображенням кесаря з одного боку і без зображення Пілата з іншого. Тому фраза в романі, на перший погляд малозначуща, має глибинний смисл, вона підсилює значення Христа, дає можливість відчути вселенську масштабність цієї Особистості.

Тема наслідування людиною подвигу Христа продовжується в романі Ч.Т. Айтматова "Плаха". Один із головних персонажів цього твору Авдій Калістратов намагається зупинити зло, тим самим врятувати носіїв зла – наркоманів і браконьєрів. Квінтесенцією оповідання є сцена розп'яття Авдія. Відбувається таїнство спокутування гріхів людських, які бере на себе наш герой, зазнавши катувань. Авдій обрав хресний шлях. У чому полягав смисл його страждань? Страждання є показником недосконалості світу, але одночасно й знаряддям подолання цієї недосконалості – "...тільки через нього відбувається перемога вселенського Смислу і Добра над світовим Хаосом" [1, с. 410]. Тут письменник звернувся саме до міфічної історії, в якій йдеться про "друге пришестя" Ісуса Христа. Він відверто проігнорував ось цей канонічний варіант Святого Письма: "Ото, незабаром приходжу, і за Мною заплача Моя, щоб кожному віддати згідно з ділами його [Об'явлення, 22:12]. Коли ж в романі Ч. Айтматова "Плаха" Пілат запитав Ісуса про друге пришестя, то Він відповів: "Не я приду, воскресну, а

вы, люди, ... ко мне придете в неузнаваемых грядущих поколениях. И это будет моё второе пришествие" [1, с. 55].

Прерогативним чинником художньої тканини досліджуваних романів виступає не ортодоксальна концепція, а міфологічне підґрунтя, яке розширює межі зображення моральних рис історико-біблійної Постаті, дії якої націлені на духовне відродження заблукалого в лабіринтах хаосу людства. Саме в міфологічному пласті художньої свідомості письменників-романістів виникають нові ідейно-образні аспекти-акценти, які зумовлені потребою нового підходу до ідейно-філософського та естетичного сприйняття людини та світу, тобто міфологічні парадигми художнього мислення М. Булгакова, Ю. Домбровського, Ч. Айтматова набули загальнолюдського звучання.

Література:

1. Айтматов Ч.Т. Плаха: [роман] / Чингиз Торекулович Айтматов // Роман-газета. – 1987. – №№ 11-12. – 112 с.
2. Біблія
3. Бирлайн Дж.Ф. Параллельная мифология / Джон Френсис Бирлайн. – М.: КРОН-ПРЕСС, 1997. – 336 с.
4. Булгаков М.А. Избранные произведения: в 2-х т. – Мастер и Маргарита: [роман] / Михаил Афанасьевич Булгаков. – К.: Дніпро, 1989. – Т. 1. – 750 с.
5. Гарнак А. Сущность христианства / Адольф фон Гарнак. – СПб, 1907. – 223 с.
6. Домбровский Ю.И. Факультет ненужных вещей: [роман] / Юрий Иосифович Домбровский // Новый мир. – 1989. – № № 8-11.
7. Кураев А.В. Школьное Богословие / Андрей Вячеславович Кураев. – М.: Благовест, 1997. – 311 с.
8. Макдауэл Д. Неоспоримые свидетельства: исторические свидетельства, факты, документы христианства / Джон Макдауэл. – М.: Соваминко, 1990. – 320 с.
9. Манн Т. Художник и общество: Статьи и письма / Томас Манн. – М.: Радуга, 1986. – 440 с.
10. Франк С.Л. Реальность и человек: Метафизика человеческого бытия / Семён Людвигович Франк. – Париж: YMCA-press, 1956. – 416 с.

Анотація

М. ДУДНИКОВ. ІСТОРИКО-МІФОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ОБРАЗУ ХРИСТА В РОМАНАХ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядаються історико-міфологічні інтерпретації образу Христа в романах М. Булгакова, Ю. Домбровського, Ч. Айтматова. Акцентується увага на дослідженні міфологічного дискурсу – ролі біблійно-міфологічних сюжетів у відтворенні ідейно-філософського змісту художнього твору, при цьому, використовуються наукові праці не тільки літературознавців, але й релігійних філософів: А. Гарнака, Ф.Ф. Брюса, С.Л. Франка, А. Кураєва. Утверджується думка щодо історичності Христа в річизі його морально-естетичних функцій у художньому тексті.

Ключові слова: міфи, біблійні образи, художньо-екзегетичне осмислення, кумранські рукописи, моральні ідеали.

Аннотация

Н. ДУДНИКОВ. ИСТОРИКО-МИФОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБРАЗА ХРИСТА В РОМАНАХ ХХ СТОЛЕТИЯ

В статье рассматриваются историко-мифологические интерпретации образа Христа в романах М. Булгакова, Ю. Домбровского, Ч. Айтматова. Акцентируется внимание на исследовании мифологического дискурса – роли библейско-мифологических сюжетов при создании идейно-философского содержания художественного произведения, при этом,

используются научные труды не только литературоведов, но и религиозных философов: А. Гарнака, Ф.Ф. Брюса, С.Л. Франка, А. Кураева. Утверждается мысль об историчности Христа в русле его морально-этических функций в художественном тексте.

Ключевые слова: мифы, библейские образы, художественно-экзегетическое осмысление, кумранские рукописи, нравственные идеалы.

Summary

N. DUDNIKOV. HISTORICAL AND MYTHOLOGICAL ASPECTS OF THE CHRIST'S IMAGE IN THE 20TH CENTURY NOVELS

The article highlights historical and mythological interpretation of the Christ's image in the novels by M. Bulgakov, Y. Dombrovskiy, Ch. Aitmatov. It also focuses on the study of mythological discourse – the role of biblical and mythological plots in creating ideological and philosophical content of a literary piece, thus it is used not only works of literary critics, but also religious philosophers: A. Harnack, F.F. Bruce, S.L. Frank, A. Kuraev. It is approved the thought about historicity of the Christ in a context of his moral and ethical functions in the art text.

Keywords: myths, biblical images, artistic and exegetical interpretation, Qumran manuscripts, moral ideals.